

III. L E V É L.

*Költ Komáromban Mind Szent Havának
10. Napján.*

Szathmár 1789. 8. Septembér.

A⁹ Mindenes Gyűlyteményben találtatik néhol gazdaságot, és nevezetesen Kertészkedést illető tanács is. Ezen tekintetben örömet téztek egy rövid emlékezetet, tulajdon nyelvünkön íratott két régi Kertész könyvekről, mellyeket mostanában olvasni szerentsém volt. E' két könyv az újabb emlékezetet valóban meg-érdemli. Ha az e' féle könyveink a' többeknek is szerentsélen történetekkel igen el nem ritkúltak és fogyatkoztak volna; ma az e' félékben is volna mikben ditsekednünk Eleink' gondosságával, és a' szép tudományokban lett előmenttével. Ezek nevezetesen nyilván megmutatják, hogy a' tudománynak e' része is, már még az el-múlt században Nemzetünk előtt illetetlen nem maradt. A' Magyar Gazda emberek ezekből szép tanácsokat vehetnének a' vetemények, a' virágok, és a' gyümölts-fák' szaporításokban, halznok' vételében, és azoknak ártaimaiknak el-hárítá-

C

SOK-

sokban. A' Magyar Fűvész-tudományt gyarapítani és helyre hozni igyekező Tűdósoknak is, az azokban elő-forduló fziükféges nevezetek körül, sok régi alkalmas Magyar ki-fejezésekkel szolgálhatnának. — De a' könyvekre mégyek. — Az első: *Mizdld Antal Monluciai Orvos Doctor a' Kertekkel való Bándsról, ahoz tartozókról, és annak titkairól írott — könyve.* — Ez a' könyv kezdete felett való nevezet; mivel a' kezemre akadtt könyvben az igaz titulust elő-adó első levél nem találtatott. A' könyvnek foglalatja mindazonáltal igen meg-egygyez ama könyvvel, mellyet fordított *Nadányi János*, és a' mellyről emlékezik *Bód Péter* ezen név alatt a' Magyar Áthénás' 186-dik levelén. Annyival inkább nem láttatik pedig egygyezni, avagytsak a' ki-adás, amazzal, mellyről vagon emlékezet in succincta Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia, Cent. Alt. Part. I. pag. 55. — Claudiopoli 1669. in 4. alph. 3. — sub titulo: „ Kerti dólgoznak le-írása, négy könyvekben rendesen bé-foglaltatott, mellyek közzül az első a' kerteknek gondviselését, ékesítését, és sok rendbéli titkait mutatja-meg, A' második az óltásnak mesterfégét adja előnkbe. A' harmadik kerti holmiknek orvos hasznait rendre írja-ki. A' negyedik a' kerti hol-

mik-

„ müknek , parajoknak , gyökereknek , gyü-
 „ möltsöknek , szőlőknek , bornak , és hús-
 „ nak gyönyörűféges állapotban meg-tartá-
 „ soknak módját fejtegeti. 's a' t. “ hanem-
 ha e' vólna a' Mizáld Antal' könyvének ti-
 tulusa, és a' Fordító azt önként meg-rövidí-
 tette vólna, mert ebben tsak három könyv-
 ről vagyon emlékezet. Első könyv, a' ker-
 teknek fundálások, és azoknak régi hasznok.
 Második könyv, kerti parajok. — Harma-
 dik könyv, — A' kerti élő-fáknak közön-
 féges segítő eszközeik, 's azokról való régu-
 lák, — az egész három könyv is mind ösz-
 ve tsak egy alphabét. — A' második Ker-
 tész könyv melly kezembe akadt, vagyon
 illy névvel: *Harmadik könyv, Gyümölcsös
 kert*, de első titulusa szinte úgy nem ta-
 láltatott. Ez ismét egyébaránt meg-egygyez
 azzal, mellyet említt Bód Péter, Lippai Já-
 nos alatt, a' Magyar Áthénásban 162. lev.
 hanem, hogy ottan első a' Pozsoni kert. 2-dik
 a' Gyümölcsös kert. 3-dik A' Calendarium
 Oeconomicum, itten pedig 3-dik a' Gyü-
 möltsös kert, melly egyedül maga, ama
 más Kertész könyvnél sokkal bővebb, úgy-
 mint a' melly több más fél alphabétnél,
 mert az utolsó árkus P p. A' könyvben
 imitt amott vagyon emlékezet *Virágos kert-*
ről, és *Veteményes kertről*, mellyekre gya-
 korta igazít, és talán ezek teszik a' két el-

fő könyvet, 's így 3-dik a' Gyümölcstös kert, de azokat nem láthattam. — Belfő külömb-
 sége e' két Könyveknek ez: hogy noha számtalan fok dólgoiban egy nyomon járnak, és ugyan azon használó szereket javasolják; a' Mizáld Antalé mindazonáltal azon időnek és a' Szerzőnek természeté szerezént, fokkal mesébb és bábonásabb; a' Lippai Jánosé fokkal a' természethez intéztetettebb. Mindenikben vagynak még is éppen nem meg-vetendő hasznos régulák, észre vételek, tapasztalások, és segítő eszközök. Mivel a' végre tettem rólok emlékezetet: egynéhány kertész és gazdaságbéli tanácsokat mindenikből említék. Mizáld Antalból, a' kerti férgek, balhák, hernyók. 's a' t. ellen: a' 20. lev. „Áfricánus Görögök között fő
 „szántó-vető ember írja, hogy a' kerti hol-
 „mik a' hernyóktól 's ártalmas férgektől
 „meg-tisztúlnak, hogy ha azoknak rejtek
 „helyek, fészkeik jó szélben meg-égett
 „ökör ganéjjal meg-füstöltetnek. — A' bal-
 „hák a' veteményt nem fogják bántani,
 „hogyha az eruca, vagy hernyó nevű fü-
 „vet, vagy pedig rutát gyakor helyen kö-
 „zibe elegyíted, melly a' káposztának el-
 „sőben is használ; mellyet a' retekkel egy-
 „gyütt a' balhák igen állanak. — Az erős
 „etzet is használ, ha nadragulyának vi-
 „zével meg-öntözöd, és a' vad-állatotskák-

„ ra hinted. — A' 21. lev. Palladius a' her-
 „ nyók ellen fog-hagymával meg-törzsölt
 „ veszfőket az egész kertben széllyel-éget.
 „ Továbbá kéz orvosság és könnyű lészén
 „ ez, hogy a' fák' tövénél 's ágainál; és
 „ a' füvek' törzsökénél enyvet és kénkövet
 „ meg-égress; vagy a' dió-fa oldalán termő
 „ fa gombát, ugyan a' meg-nevezett he-
 „ lyen meg-füstölj; és a' Siriai gyántát, vagy
 „ szarvas szarvát, a' szél-fúvásától el-fordúl-
 „ ván meg-égress. A' 22. lev. Vagynak
 „ ollyak, kik a' szőlő-fa hamvát harmad
 „ napig vízben tartják, 's azzal a' vízzel a'
 „ füveket és fákat öntözik; mások szappa-
 „ nos vízben áztatják. A' 23. lev. A' mi
 „ Kertészink igen könnyű mesterféggel illy
 „ formán üzik-ki most mindenütt széllyel:
 „ (a' hernyókat) A' hol az esső után, kies
 „ helyeken jártak reggeli órákon, a' vete-
 „ mények' tsemetéjeket, vagy élő-fáknak
 „ ágait meg-veregetik; mivel így, mikor
 „ még az éjjeli hideg miatt el-bádjadtak,
 „ könnyen le-esnek, és többé a' felfő hely-
 „ re fel nem hágnak, úgy hogy fel-mészár-
 „ lójoknak könnyű útat adjanak szándékok'
 „ véghez vitelekre. A' vakondakok ellen
 „ a' 25. lev. a' többek között e' vagyon:
 „ Mások ezeknek lyukokat veres minium-
 „ mal és erdei ugorka vízzel töltik-bé. —
 „ A' Parafztoknak elég ha veszfőzeit, vagy
 C 3 „ le-

„ leveles ágait a' bodzának le-ássák. A' 26.
 „ lev. Az élő-fáknak pufztítójik a' hangyák,
 „ mellyeket fokban el-űznek veres minium-
 „ mal, és híg szurokkal, meg-kenvén a'
 „ parajoknak tzolonkjait. Mások a' keserű
 „ vad babot, vagy lupinust olajjal öfzve-tö-
 „ rik; és az élő-fáknak, 's palántáknak tö-
 „ veit, (vagy a' mint mások ólvassák) tzo-
 „ lonkjait ezzel meg-kenik. — A' hangyá-
 „ kat el-űzöd, ha a' fekete gyopár füvet
 „ és kénkövet meg-törvén, az hangyák'
 „ lyukokra hinted; vagy krétával, veres mi-
 „ niummal, fekete gyopár füvel azoknak
 „ útjaikat meg-hinted. 's a' t. “ A' kertek-
 „ ben fel-függesztett rákok' hafznáról a' mit
 „ ugyan ezen Író ír, nem mertem volna ide
 „ tenni; hanemha most a' Mindenes Gyűly-
 „ temény' 18-dik Levelében, ugyan ezen
 „ dolgot dítsérettel említetni olvastam volna,
 „ Le-írom tehát én is, mit ír Mizáld Antal
 „ után *Nadányi* a' hernyók ellen: „ Vadnac
 „ ollyac, kic a' kertben tengeri kígyó-hagy-
 „ máat ágyakonként vetnec, vagy fel-füg-
 „ gesztenec: mások vízi rákokat fok helyen
 „ fel-függesztenec: “ ismét: „ Ezen kívül
 „ írja Plinius; ha a' bagoly borsó több ma-
 „ gokkal egygyütt el-vettetic, vagy rákoc
 „ a' fák' ágain fel-függesztetnec, hogy az is
 „ hafználna. “ A' 21. lev. E' szerént több
 „ hafznos dolgok is lehetnek ezekben, mel-
 „ lye-

lyeket ha újabb idegen Írókban olvasnánk, talám hafznok eránt kevesebbé kételkednénk.

A' *Lippai János*' Gyümölcstös kertéből is esmerettségnek okáért valamit: a' 141. s k. levélen így ír az Író: „ Hogy az alma-
 „ fa fok gyümölcstöt hozzon, és könnyen le
 „ ne hulljon: tsinálj egy övet ónból, és
 „ kösd azt egy lábnyira a' földön feljül a'
 „ fa körül minekelötte virágozni kezd a' fa.
 „ Mikor oztán az alma nőni kezd, és öreg-
 „ bedni: óld-le akkor róla. Ezt tseleked-
 „ jed minden esztendőben, és az alma-fád
 „ jó tenyészövé lészén. Hogy pedig az al-
 „ ma a' fáján meg ne rothadjon, és a' her-
 „ nyók fe bántfák: kend-meg a' fa-tökéjét
 „ egy zöld gyíknak epéjével. Ha az alma-
 „ fának gyökerét minekelötte a' verembe
 „ ültetik, tehén epével meg-kenik, nem nő
 „ könnyen féreg benne. — Az almát ha a'
 „ hordó borba botsátják, és feljül leveg;
 „ jele az, hogy igaz, és nem tsávált bor;
 „ ha pedig le-ízáll a' fenekére, vízzel ke-
 „ resztelték azt meg. — Ha a' meggy vagy
 „ tsereznye-fát hangyák vesztegetik, Por-
 „ tulacának vagy ports-fünek a' levét kell
 „ belé tölteni, a' kit fele etzettel elegyítet-
 „ tek, vagy bor seprövel kenjék-meg a' fá-
 „ nak tökéjét mikor virágzik. A' 171. lev.
 „ Ismét a' 179. lev. A' hangyák ellen ve-
 „ res krétát törjenek-meg: azt meg-ólvasz-

„ tott gyántával keverjék-öszve, 's azzal
 „ kenjék a' fát; de ne felettébb, hogy meg
 „ ne ártson a' fának. Ismét a' 191. lev.
 „ Ha a' hangyák vesztegetik a' fát, krétát,
 „ etzetet és hamut öszve-elegyítvén, azzal
 „ kenjék. Ez is nevezetes a' 196. lev. A'
 „ fompát nem kell a' méhek körül nevelni,
 „ mert ha a' méhek meg-szívják a' virágát,
 „ meg-halnak tőle. Ismét a' 234. lev. Gyak-
 „ ran történik az is a' körtvély fákban: hogy
 „ mikor meg-agganak, a' gyökereknek hé-
 „ ja is úgy meg-keményedik, hogy elege-
 „ dendő eledelt ne vonhasson magához,
 „ kívül az ágakat és gyümölcsöket el-táplál-
 „ hassa. Innét következik, hogy csak má-
 „ sodik esztendőben, vagy ritkábban is gyü-
 „ möltsözik a' fa. Azért ez ellen a' temér-
 „ dekebb gyökereit hasítják-fel a' közepin;
 „ és a' hasítékba a' folyó-víznél fzedett kö-
 „ vetskéket tegyenek, hogy öszve ne forr-
 „ jon a' héjok, hanem a' földben elegenden-
 „ dő képpen meg-emésztődött nedvesség, a'
 „ ki a' meg-átallott héjon által nem hatha-
 „ tott, a' metszés által meg-nyitott hasadé-
 „ kon bé-mehessen, 's a' t. Ismét a' 265.
 „ lev. A' hangyák ellen vegyen az ember
 „ öltatlan mézskövet, mellyet immár meg-
 „ égettek, annyit mint háromszor az ökle:
 „ ássa-bé a' hangya' fészekbe, töltsön vizet
 „ reá, és meg-hevül a' méz, 's el-omlik
 „ egy-

lyen, az említett Tüdős Hír-közlő, *Leszer* *Insecto-Theologiaja*' vezérlése után: hogy a' fák' tövét hamuval hintsék-meg, avagy a' törzsökét vagy egy tenyérnnyire köröskörül krétázzák avagy enyvezzék-meg, 's a' t. A' mellett azt is tanátsolja, hogy fős és mezses, avagy más a' féle szerrel elegyítettettt vízzel lotsolják-meg a' hernyókat, midön a' fa töve körül rakásban egygyütt vagynak; 's a' t. Ismét a' 65. lev. 517. lap. Állott, vagy büzhödtt emberi vizellet öntessék a' hangya bolyba, Ismét a' 69. lev. 551-dik lap. A' hangyás élő-fákat, vagy azoknak útaikat jó tubákkal is bé-hinteni, a' *Journal Encyclopedique* nevezetü Hónapi írás szerént. A' mit a' hernyók ellen a' *Brüni* levelekből elő-hoz, a' 34. lev. 272. lap. Denevér (szárnyas-egér) ganéjjal, foghagyma szárral füstölögj a' fák alatt a' hernyók ellen; ugyan azt láttatik érteni Nadányi midön ezt írja: *Palladius fok-hagymával meg törzsölt veszfzöket az egész kertben szellyel-éget, ismét Pereputy' ganéját, hogy abból nehéz szag jöjjön.* A' 21. lev. és alább a' 28. lev a' hangyákról szólván: *mások a' pereputy' szárnyát vetik ellenében.* Az is a' mi a' kerti balhák ellen az 59. lev. 469. lap. vagyon, a' Nadányi' oktatásával éppen meg-egygyez: *A' kerti balhák ellen jó a' plánták' ágjaikat hamuval bé-*

bé-

bé-hinteni. Az is használ ha a' plánták között széllyel ruta vagyon el-ültetve. Ezek után ugyan itt egy más, és a' gazdágban nem alább való hasznú fel-tétel is olvastatik: *Ha a' búza között nyír-fa levelek vagynak el-elegyítve; soha sem bántja a' zszusok.* Ehez egy szép tulajdon tapasztalásomat adhatom. 1783. Eszt. padláson el-terítve lévő jó summa köből búzamat, a' már bővléggel meg-termett zszusoktól, dió-fa leveleknek közikbe elegyítésekkel meg-fzabadítottam. —

De hogy a' fel-vett könyvekre vizfszaterjek: nevezetes a' mit említ *Lippai János* a' barátokról: „ Azt tartják némelly „ Orvosok, hogy a' nyers barátokot étel „ előtt kell enni, nem étel után, mert meg- „ vesztik a' gyomrot. De ezt a' szokást „ hagyjuk az Olaszoknak és finnyás embe- „ reknek. Maradjunk mi a' régi Magyar „ szokásban, a' kik étel után eszik. 185. „ lev. ismet a' szilváról írván, annak egy „ neméről így szól: apró hofzfúkás, és „ gömbölyü fárga, kit hideg-lelő, dobzódó „ szilvának is neveznek, azért, hogy ha va- „ laki ebben fokát eszik, avagy vizet iszik „ reá, hideg-lelést szerez. “ 177. lev. Nem tsak a' Magyarok, hanem magok az Orvosok is fokan ez előtt az idei gyümöltsöket, kivált éhomra enni, ártalmasoknak tartot-
ták;

ták; azt tarván, hogy azok hideg-lelést, és nevezetesen vérhast okoznak, mivel tapasztalták, hogy a' vérhas leg-inkább ősz felé kegyetlenkedik, a' mikor az idei gyümölcsök bővfégesek. Ma a' gyümölcsök felől fzelídebben ítélnék, mivel a' tapasztalás ellenkezőt tanít. Tapasztaltatott ugyan is, hogy a' vérhas elébb el-kezdődött, mint sem a' gyümölcsök meg-értek volna, és hogy az érett gyümölcsök, kivált főve, a' vérhasban lévőknek is használatosok voltak. Okozhatnak mindazonáltal ottan-ottan vérhast az értt gyümölcsök is, még pedig 1. Ha valaki a' vérhasra már eleve alkalmaztossá tétetett: az-az, ha bővölködik epe-fárral, mert az érett gyümölcsök az ő hatásos nedvességekkel az epe-fárt, avagy a' gyomorbeli rútfágot, fár-vizet, hatalmason fel-ólvasztják, meg-hígítják, vékonyítják, a' nedvességek' választását a' bélekben gyorsabbítják, meg-indítják: de az e' féle hasmenés használatos, mivel az által gonoszabb nyavalyák fordítatnak-el. 2. Ha a' gyümölcsökből egyszerre bővféges levegő fejtődik-ki, az a' béleknek szüntelen való rendszer mozgását meg-háborítja, és eleinte hasmenést, vagy vérhast is okozhat. A' dolognak tehát el-igazítása ebben áll: Az értt gyümölcsökkel azoknak rendi 's természeti ízerént való élés sem hideg-lelést, sem vérhast

hast nem okoz. Erre szolgáló hasznos regulákat adott azoknak évésekre a' Minden Gyűlytemény. 17-dik Levelében. Azokhoz ezeket adom: 1. Minden ember, kivált a' ki epe-fárral bővölködik, mikor a' gyümölt evést kezdi, elfő napon fokot ne egyék, ne hogy az, az epe-fárt egyfzerre nagyon meg-indítsa; második napon többet ehetik, harmadikon ismét többet, így menvén feljebb gráditsonként, míg végre ártalmas nem lészzen, lassanként tisztúlván-ki az epe-fár. 2. A' gyenge gyomrú 's bélű emberek, gyermekek, afzszonyok és azok, kiket a' fizelek jarnak, mindenkor kevesebbet, és inkább több ízben egyenek, vagy a' mellyek főzésre alkalmasok, azokat főve egyék. — Már ezekkel jobban egygyezőleg ítélt az említett *Lippai* is alább, a' szilváról. *Némeltyek, úgymond, éhomra esznek egynéhány szem Besztertzei szilvát nyersen, igen segítik vele gyomrökat.* 180. lev. (A' többi következik.)

A' Találós Mese vólt *Szél*; a' Rejtett Szó *Búza*.

Találós Mese.

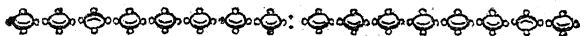
Tsak én vagyok minden titkoknak tudója,
Minden tanátsoknak okos sugallója.

Né-

Néma vagyok, nintsen szózatom' hangzása,
 Nem is vólt, nem is lesz' soha hallhatása.
 Olly jól értik még is mind követfégemet,
 Mint ha rikóltozva ejtném beszédemet.
 Egy kerek záratska szorítja testemet,
 Tsak ez védelmezi köteleességemet.
 Kolozsvár. Kövesdi Boer Sándor.

Rejtett Szó.

Mi ez jó Barátom! kérlek jól gondold-meg,
 'S részre való hajlás nélkül jer fontold-meg.
 Őt lábommal engem a' földre terítnek,
 Egész kerekféggel szépen be-kerítnek.
 A' lovak hátamat minden-nap tapossák,
 A' tsép hadaróval oldalam tsapdossák.
 Nálam nélkül fenki kenyeret nem-eszik,
 Mindenek egygyaránt hát hasznomat veszik
 Négy első lábommal kórfágost gyógyítok,
 Vízfa azonokkal szegényt gazdagítok,
 Ha a' két hátúlsó lábom' öszve-teszed,
 Nemességed' minden költség nélkül veszed,
 Ha még négy lábomat el-rakod helyesen,
 Paraszt köpönyegre kaphatsz egyenesen.
Ser, Réz, Esz, Rés, És, Ér, Üres lesz'
 belölem,
 Ha jól gondolkodol barátom felölem.

Az Észről, vagy Elméségről.

Nints semmi a' mit inkább tsudáljanak, 's kevesebbé esmérjenek lokan, mint az Ész, vagy a' munkában tündöklő elmésféget. — Sokan azt tartják annak, a' mi leg-nagyobb munkába kerül, bár a' jó ízléssel ellenkezzék is. Már a' Régi Bölts Görögöknél is, a' kik külömben nagyra mentek mind a' Tudományokban, mind a' szép Mesterfégekben 's jó ízlésben, találtattak ollyak, a' kik abban helyhezítették az Elmésféget, a' mellyben nints semmi. — Ide valók azok a' Régi Poéták, a' kik szárnyaknak vagy tojáfnak formájokra tsinálták Verseiket, úgy hogy valamint a' két ki-terjesztett szárnyak, úgy az ő Versek is mindenkor rövidültek. — Illyenek vóltak azok a' *Lipogrammatisták*, vagy betű-lopók is, a' kik, nem tudatik mi okból, némelly betűket meg nem szenvedtek munkájikban. Egy *Tryphiodorus* nevű Görög Poéta huszon-négy énekekből álló Poémát, vagy vitézi verset írt *Ulysses'* dólgaíró. Az elfőt nevezte A-nak, tsak azért, mert abban egy A. sem taláztatott; a' másodikat B-nek, mert abban egy B-nek sem adott helyt, mint *Lucus a' non lucendo*. Ki-ki nevetve képzelheti magának, mitsoda kínban lehetett ez a' Poéta, hogy
ke!

kellett néki tsigázni a' szókat, hol a' Dorica, hol a' Jonica, 's más' szóllás' módja szerént: miképpen kellett a' leg-nemesebb gondolatokat számkivetésbe küldeni tsak azért, mert olyan betű vólt benne, mellynek nem lehetett abban az énekben helyt találni, mellyen akkor dolgozott. Jó szerentsénk, hogy el-veszett *Tryphiodórus*-nak ezen munkája, mért talám ma fok Pedánták nagyobbra betsülnék a' Homerus' Odyffeájánál. —

Minthogy a' festés és metszés a' Poéfiessel atyafijas, meg-esett, hogy a' Metszők is gyakorta az ilyenekben keresték az elmésféget. Mikor Rómában *Césár* vólt a' pénzverésnek Igazgatója, a' pénznek egygyik oldalára a' Pénz-verő elefántot metszett, minthogy a' Carthagóbélieknek nyelveken *Césár* elefántot tett. A' *Marcus Aurelius'* lovon ülő értz oszlopa alatt egy bagoly vólt metszve; ez azt tette, hogy az oszlopot Áthénásbéli metsző készítette. — Mikor ama híres *Blendheimi* győzelemnek emlékezetére a' Blendheim nevezetű palota építettett Londonban, annak kapujára metszett az Építő egy rettenetes orofzlánt, melly egy kákast széllyel-tépett; akarván ezzel jelenteni, hogy az Anglusok, kiknek tízímerek orofzlán; meg-győzték a' Frantziákat, a' kiket valamint a' kákast, a' Deák nyelv Gallusnak nevez; (A' többi következik.)